

ZIYA GÖKALP'İN DEVLET ANLAYIŞI

İzzeddin ALTAN¹

Öz

Türk sosyolojisinin önde gelen simalarından olan Ziya Gökalp, Osmanlı Devleti'nin çöküşüne, Millî Mücadele döneminin çalkantılarına ve yeni Türk devletinin kuruluşuna şahitlik etmiş bir düşündürüdür. Yaşadığı dönem, Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları arasında büyük tartışmaların yaşandığı ve Türk milletinin istikbali hususunda derin bir belirsizliğin hemen bütün zihinlerde hissedildiği bir dönem olmuştur. Bu durum düşünürün sosyolojiye bakışını şekillendirdiği gibi, devlet hakkındaki düşüncelerini de etkilemiş ve şekillendirmiştir. Bu çalışmada, Gökalp'in devlet kavramına bakışının, Türk devlet geleneği hakkındaki görüşlerinin ve yeni Türk devletinin nitelikleri ve istikbali hakkındaki öneri ve öngörülerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede öncelikle Gökalp'in genel olarak devlet kavramına ilişkin kabulleri ve görüşleri ortaya koyduğu kavram setleriyle birlikte incelenmiştir. Ardından Gökalp'in Türk devlet geleneği ve teşkilatının ortaya çıkışı ve gelişimine ilişkin görüşleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Son olarak ise yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, Gökalp'in görüşlerindeki maddi ve manevi unsurların ışığında incelenmesine çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, Devlet, Kültür, Medeniyet, Korporatizm.

---

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim Bilimleri Doktora Programı, izzetaltan23@gmail.com, ORCID: [0000-0001-6407-2597](https://orcid.org/0000-0001-6407-2597)

ZİYA GÖKALP'S UNDERSTANDING OF STATE

Abstract

Ziya Gökalp, one of the leading figures of Turkish sociology, was a thinker who witnessed the collapse of the Ottoman Empire, the turbulence of the National Struggle and the establishment of the new Turkish state. The period in which he lived was a time of great debates between the Ottomanism, Islamism and Turkism movements and a deep uncertainty about the future of the Turkish nation was felt in almost all minds. This situation not only shaped the thinker's view of sociology, but also influenced and shaped his thoughts on the state. This study aims to examine Gökalp's view of the concept of state, his views on the Turkish state tradition, and his suggestions and predictions about the qualities and future of the new Turkish state. In this framework, firstly, Gökalp's assumptions and views on the concept of state in general are analyzed together with the concept sets he put forward. Then, Gökalp's views on the emergence and development of the Turkish state tradition and organization were tried to be revealed. Finally, the newly established Republic of Turkey has been analyzed in the light of the material and spiritual elements in Gökalp's views.

Keywords: Ziya Gökalp, State, Culture, Civilisation, Corporatism.

Giriş

Ziya Gökalp, Türkiye’de özellikle siyasal ve toplumsal meselelere ilişkin çalışmalarıyla önemli bir referans olarak görülmüştür. Onun hakkında kaleme alınmış birçok değerlendirme ve eleştiri metninde, Hüseyin Kâzım Kadri gibi bazı istisnalar olmakla birlikte, Gökalp’in bu alandaki büyüklüğünü teslim etmek ihmal edilmemiştir.² Gökalp, yaşamış olduğu tarihsel süreç itibariyle içinde bulunduğu toplumun oldukça kritik bir eşikte bulunduğu farkında olarak düşüncelerini bir çıkış yolu arayışıyla şekillendirmiştir. Gökalp için bu çalkantılı süreç aynı zamanda Türk toplumunun uyanışı için tarihsel bir fırsat niteliği taşımaktadır. Nitekim onun ortaya koyduğu “mefkûre” kavramına ilişkin yazılarında bu durum açıkça görülebilmektedir.

---

² Hüseyin Kâzım Kadri, Gökalp hakkında yazdığı *Ziya Gökalp’in Tenkidi* başlıklı eserinde Gökalp’i “Vatanın parçalanmasını manen hazırlayan kişi” olmakla itham etmiş ve ağır eleştirilerde bulunmuştur. Ziya Gökalp hakkında yazılan eserlerden bazıları için bkz. (Tütengil, 1949; Binark ve Sefercioğlu, 1971; Duru, 1975; Ülken, 2007; Örfi, 2017; Kadri, 2018; Parla, 2021).

Gökalp için kültür (hars), medeniyet, töre, örf, mefkûre, dayanışma ve ahlak gibi kavramlar düşünürün hem sosyoloji alanındaki hem de devlete ilişkin yaklaşımlar arasındaki konumunu göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Zira söz konusu kavram setleri Gökalp'in düşünce dünyasında sözlüklerde belirtilen anlamlarından farklılıklar gösterebilmektedir. Gökalp'in doğru anlaşılabilmesi için bu kavramların onun düşüncesinin kalıplarında bulunduğu şekle ve bu kavramlara ilişkin olarak eserlerinde belirttiği öze dikkat etmek gerekmektedir.

Gökalp'in devlete ilişkin kabulü, devletin siyaset kurumunun bir aracı olduğu yönündedir. Devlet, kendi başına harekete geçemeyen bir yapı arz etmektedir. Devletin hareketinin yönünü ve niteliğini onun bağlı bulunduğu siyaset, kültür ve medeniyet unsurları belirlemektedir. Dolayısıyla Gökalp devleti topluma önceleyen bir bakışa sahip değildir. Gökalp, toplumsal kurumları tarihsel gelişimleriyle birlikte siyasete ve devlete etki edebilecek bir konumda düşünmektedir.

Gökalp'in Türk devlet geleneği ve teşkilatına ilişkin görüşlerini yukarıda belirtilen görüşleriyle uyumlu olarak Türk kültürü, Türk medeniyeti ve tarihsel süreçte birçok siyasi teşkilat türü içerisinde kendisini göstermiş olan Türk yönetim yapıları belirlemiştir. Gökalp, Türklerin ortaya koydukları kültürel unsurlar ve yaşam biçimleri itibariyle liberal olacak kadar bireyci olamayacaklarını ve hürriyet ve bağımsızlıklarından feragat edecek kadar komünal bir yaşam süremeyeceklerini düşünmüştür. Gökalp, en eski Türk siyasi teşkilatlarından itibaren Türklerde toplumsal dayanışmanın önemli bir yer tuttuğuna dikkat çekmektedir. Bu sebeple Türkler için en uygun sistemin dayanışmacı korporatizm olduğunu vurgulamıştır. Gökalp'in bu düşüncesi, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için de geçerliliğini korumuş, devletin siyasal ve iktisadi teşkilatında sınıflar arasında çatışmayı değil iş birliğini öngören korporatif bir yapının olması gerektiğini ifade etmiştir.

Gökalp'in özellikle Türkçülük akımına ilişkin düşüncesi toplum bilimleri açısından zengin bir bütünlük arz etmektedir. Onun devlet kavramına ve Türk devlet geleneği ve teşkilatına bakışı, yönetim alanında yapılacak çalışmalar için de önemli bir inceleme alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, Gökalp'in devletin işlevi, unsurları ve türleri hakkındaki fikirlerinin, Türk devlet geleneğine bakışının ve yeni Türk devletinin sahip olmasını düşündüğü niteliklerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Gökalp'in eserleri içerisinde *Küçük Mecmua* ve *Yeni Mecmua* dergilerindeki yazıları onun kavramlara bakışını ve genel devlet teorisini incelemeye imkân verirken *Türkleşmek*, *İslamlaşmak*, *Muasırlaşmak*, *Türk Töresi*, *Türkçülüğün Esasları* ve *Türk Medeniyeti Tarihi* adlı kitapları ise Türk devlet geleneği ve teşkilatı hakkındaki düşüncelerini anlamamızı sağlar.

Gökalp'in 1911'de *Genç Kalemler* dergisinde yayımladığı “*Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler*” başlıklı makale, düşünürün dönemin siyasi ve ideolojik çalkantıları içerisinde tayin etmeye çalıştığı yolu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Gökalp, bu makalesini 1917'de *Yeni Mecmua* dergisinde yeniden kaleme almış ve 1911'de yayımladığı makaleye yeni açıklamalarıyla birlikte yer vermiştir.³

Gökalp, 1917 senesinde kurulan *Yeni Mecmua* dergisindeki yazılarıyla toplumbilim, edebiyat ve tarih olmak üzere üç alana temas etmiştir. Gökalp, bu dergideki yayınlarında bir toplumda devletin oluşması için nasıl bir hukuki zeminin gerektiği, ilkel toplumların örgütlenme şekilleri, aile yapısı ve devletlerin oluşumunda ailenin rolü, hükümet türleri ve Türk devlet geleneğinin kökeni ve nitelikleri gibi konulara eğilmiş ve kapsamlı incelemeler yapmıştır.

1918 yılında yayımlanan *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* adlı eser, Gökalp'in Türk milliyetçiliğinin uyanışını kendi terminolojisiyle anlattığı ve millet, vatan ve mefkûre gibi kavramları açıkladığı eseridir. Gökalp bu eserinde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarını gelişim süreçleriyle tetkik ederek Türkçülüğün yaşadığı dönemde öne çıkmış olmasındaki tarihsel ve toplumsal koşulları ortaya koymuştur.

Gökalp'in 1922 yılında Diyarbakır'da yayımladığı *Küçük Mecmua* dergisindeki yazıları onun düşünce dünyasının farklı dallarda olgunlaşmış meyvelerini taşır gibidir. Zira Gökalp'in bu dergideki yazılarının temas ettiği alanlar felsefeden sosyolojiye, iktisattan siyasete, edebiyattan psikolojiye kadar uzanmaktadır. Bahsi geçen her bir alandaki yazılarında Gökalp'in görece kısa hayatının hemen bütün birikimini yansıtmış olduğu söylenebilir. Gökalp, devlete ilişkin olarak buradaki yazılarında çağdaş devletin özelliklerini ve oldukça kapsamlı bir şekilde Türk devletinin ortaya çıkışını, örgütlenişini ve bu örgütlenmenin felsefi, siyasal ve toplumsal zeminini anlatmıştır.

Gökalp, 1923 yılında yayımladığı *Türk Töresi* adlı kitabında ise töre kavramını, eski Türklerin toplumsal yaşamını, Türklerde din ile devletin ortaya çıkışı arasındaki ilişkiyi ve Türk kozmogonisini incelemiştir. Bu eserinde Gökalp, Türklerde devletin ortaya çıkış sürecinde din, hukuk ve toplum üçgeninde nasıl bir dönüşümün gerçekleştiğini etraflıca anlatmaktadır.

Gökalp'in ölümünden sonra, 1926 yılında yayımlanan ve özellikle düşünürün Türk devlet teorisinin izlerinin sürülebileceği diğer eseri ise *Türk Medeniyeti Tarihi* adlı kitabıdır. Gökalp bu eserinde Türk harsı ve Türk medeniyetinin özelliklerini, Türklerin örgütlenme kabiliyet ve yöntemlerini,

---

³ Gökalp'in bu konudaki görüşleri hakkında bir değerlendirme için bkz. Çalen, 2016.

Türk töresi ile göçebeliliğin ilişkisini, Türkler ve Çinliler arasındaki ontolojik görüş farklılıklarını ve Türklerde ilk devlet teşkilatlanması olarak gördüğü “il” kavramını incelemektedir.

Bu doğrultuda yapılacak incelemeye; Gökalp'in devlet hakkındaki düşüncelerinin tetkikiyle başlanmaktadır. Bu kapsamda Gökalp'in eserlerinde onun devlete yönelik genel kabullerinin izi sürülmektedir. Çalışmanın bir sonraki kısmında Gökalp'in Türk devlet geleneği ve teşkilatı hakkındaki düşüncelerine yer verilmektedir. Son olarak, yeni Türk devletinin Gökalp'in düşünce dünyasındaki yeri ve sahip olmasını öngördüğü nitelikler açıklanarak çalışmanın yukarıda belirtilen amacına ulaşılması hedeflenmektedir.

1. Ziya Gökalp'in Fikirlerinde Devlet Kavramı

Gökalp'in eserlerinde kendisinin hususen devlet kuramı olarak ifade ettiği kesitlere rastlanamamaktadır. Bu durum bazı yazarlarca onun düşüncelerinin bir devlet kuramından yoksun olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Örneğin Parla (2021: 108) Gökalp'in eserlerinde, dar anlamda da olsa bir devlet kuramı bulunmadığını ileri sürmüştür. Buna karşılık, Gökalp'in eserleri devlet perspektifinden incelenip konuyla ilgili görüşleri derlendiğinde onun devlete ilişkin düşüncelerini nispeten bir bütünlük arz edecek şekilde aydınlığa kavuşturmak mümkündür.

Gökalp'in devlete bakışını yaşadığı dönemden bağımsız olarak ele almak mümkün görünmemektedir. Bu çerçevede, düşünürün devlete bakışının üç boyut taşıdığı söylenebilir. Birinci boyut, onun devlete ilişkin genel kabulleridir. İkinci boyut, Türk devletinin nasıl kurtulacağına ilişkin görüşlerinden oluşmaktadır. Üçüncü boyut ise yeniden tesis edilecek Türk devleti üzerinde odaklanan düşüncelerinden müteşekkildir. Bu çalışma çerçevesinde Gökalp'in özellikle devlet hakkındaki genel görüşleri, Türk devlet geleneği etrafında geliştirdiği düşünceleri ve yeni Türk devletinin sahip olmasını öngördüğü nitelikler incelenmektedir.

Gökalp, her toplumda “kültür” ve “siyaset” olmak üzere iki toplumsal iradenin olduğunu ifade eder (Gökalp, 1972: 66). Gökalp'e göre devlet siyasetin araçlarından biri ve kanun mekanizmasıyla hareket eden bir siyasal makinedir. Bu siyasal makineyi görünmez şekilde işleten resmi olmayan etkenlere “siyasal güç” adı verilmektedir (Duru, 1975: 49). Gökalp'in düşüncelerinde devlet kavramı önemli bir yer tutmakla birlikte araç olarak kabul edildiğinden kendi kendini harekete geçirecek bir niteliğe sahip değildir. Devlet ancak içinde bulunduğu toplumun onu yönlendirmesiyle, onun hareketinin şeklini ve niteliğini belirlemesiyle hayat bulur.

Gökalp'in devlete dair düşüncelerinde kültür kavramının kritik bir öneme sahip olduğu görülebilmektedir. Zira yukarıda belirtildiği gibi, Gökalp için her toplumda ortak olan iki iradeden birini "kültür", diğerini "siyaset" meydana getirmektedir. Bu noktada Gökalp'in kültür kavramına yüklediği anlamın açıklığa kavuşturulması yararlı olacaktır.

1.1. Gökalp'in Devlet Anlayışında Kültür ve Medeniyet

Gökalp'in kültür anlayışı, kavramın "medeniyet" ile olan ilişkisi çerçevesinde şekillenir. Gökalp, kültür ve medeniyeti hem ortak yanları hem de ayrıldıkları yanlar bulunan iki kavram olarak görür. Kültür ve medeniyet arasındaki ortak nokta, bu iki kavramın bütün sosyal hayatı kuşatmasıdır. Gökalp, sosyal hayatı onun dini hayat, ahlaki hayat, hukuki hayat, entelektüel hayat, sanatsal hayat, iktisadi hayat, dilsel hayat ve bilimsel hayat olmak üzere sekiz türü üzerinden inceler. Bu sekiz türlü hayatın tümüne kültür denilebildiği gibi medeniyet de denilebilir (Gökalp, 2020: 33).

Gökalp, kültür ve medeniyet kavramlarının ortak özelliğini belirttikten sonra bu kavramların arasındaki farkları da açıklar. Gökalp'e göre "kültür" milli, "medeniyet" ise uluslararasıdır. Gökalp kültürü yalnız bir milletin dini, ahlaki, hukuki, entelektüel, sanatsal, dilsel, iktisadi ve bilimsel hayatlarının uyumlu bir birleşimi olarak görür. Medeniyet ise aynı yere dahil birçok milletlerin sosyal hayatlarının ortak bir toplamını ifade eder. Medeniyet, ayrıca, usul aracılığıyla ve kişisel iradeler ile vücuda gelen sosyal olayların tümüdür. Kültür kapsamındaki şeyler ise bireylerin iradesine dayanmaz, tıpkı hayvanlar ve bitkiler gibi doğal süreç içerisinde gelişir (Gökalp, 2020: 33-34). Meseleye dilsel olarak bakıldığında doğal bir gelişim süreci yaşamış olan Türkçe, Türkler için bir kültür dili iken Osmanlıca ise Gökalp tarafından suni bir karışım olarak nitelendirilmiş ve medeniyet dili sınıfına sokulmuştur (Gökalp, 2020: 35).

Gökalp için kültür ve medeniyet arasındaki temel fark, kültürün özellikle duygulardan, medeniyetin ise bilgilerden oluşmasıdır. Kültür bir milletin taklit edilemeyen ahlaki, dini ve estetik duygularını içerir (Gökalp, 2020: 42). Ancak medeniyet, bireysel eylem ve edimlerin bir bütünü olarak görüldüğünden, bünyesindeki unsurları taklit ve ictibas gibi yollarla başka medeniyetlere geçirebilir.

Gökalp'e göre her kavmin başlangıçta yalnızca kültürü vardır. Bir kavim kültürel olarak yükseldiğinde siyasetçe de yükselir ve güçlü bir devlet meydana getirir. Kültürün yükselmesi beraberinde medeniyetin doğuşunu getirir. Ancak şu noktaya dikkat edilmelidir ki, bir toplumun medeniyetinde gelişim hızının aşırı yüksek olması zararlı olabilir. Zira eski toplumlarda medeniyetin fazla gelişmesi, kültürün dağılmasına sebebiyet vermiştir

(Gökalp, 2018b: 468) Gökalp, zihnin fazla gelişmesinin karakteri bozması gibi medeniyetin fazla gelişmesinin de milli kültürü bozacağını ileri sürer. Bu şekilde milli kültürü bozulmuş olan milletlere “dejenere milletler” adını verir (Gökalp, 2020: 44). Dolayısıyla Gökalp, medeniyete dair kazanımların kültür üzerinde bırakabileceği olumlu ve olumsuz etkilerini tetkik etmek koşuluyla ve bunların kültür ile uyumlu hale getirilmesi suretiyle istenen neticeleri doğurabileceğini düşünmektedir.

Kültür ve medeniyet, Gökalp'in düşüncesinde devleti oluşturan sürecin ön ayakları konumundadır. Ancak Gökalp, toplumsal grupların ve iş bölümünün de devletin oluşumunda oldukça önemli bir rol üstlendiğini düşünmüştür.

1.2. Devletli Yapıya Geçiş: Toplumsal Gruplar, İş Bölümü ve Dayanışma

Gökalp'in devlet anlayışında toplumsal grupların teşkilatlanması ve dayanışma biçimleri önemli bir yer tutmaktadır. Gökalp'e göre toplumsal gruplar üçe ayrılmaktadır: Ailevi gruplar, siyasi gruplar ve mesleki gruplar. Gökalp bunlar arasında en büyük önemi siyasi gruplara atfeder. Çünkü siyasi bir grup kendi başına yaşayan bağımsız veya yarı bağımsız bir heyettir. Siyasi gruplar bir organizmadır. Aile bu organizma bünyesindeki hücrelerdir. Mesleki gruplar ise bu organizmanın organlarını oluşturur. Bu nedenle ailevi ve mesleki gruplara “ikincil gruplar” denmektedir (Gökalp, 2020: 80).

Gökalp'in kavramsallaştırmasında siyasi gruplar da kendi içinde üç ayrılmaktadır: Cemialar, camia ve cemiyet. Cemialar, bir kavmin yalnızca küçük bir kısmının siyasi bir heyet şekline bürünmesiyle oluşmaktadır. Kavim içerisindeki aşiretler cemialara örnek olarak gösterilebilir. İlkel kavimler hep cemialar halinde yaşarlar. Cemialardan biri kendi din, dil ve kavmi olarak kendisinden farklı cemiaları hakimiyeti altına aldığı anda oluşan yeni heyet türdeşliğini kaybeder ve bir karışım şeklini alır. Bu karışıma “camia” denir. Zamanla bu camialar da dağılmaya başlar ve imparatorlukların içinde dil ve kültür olarak ortak bulunan cemialar birleşerek kolektif vicdana, ortak ülküye sahip bir milliyet oluştururlar. Bu milliyet, milli bir vicdana sahip olduktan sonra bağımlı olduğu yapıya uzun süre bağımlı kalmaz, er ya da geç bağımsızlığını kazanmış siyasi bir heyet haline gelir. Gökalp'e göre, ancak bu türden birleşik ve bağımsız heyete “cemiyet” adı verilebilir (Gökalp, 2020: 82). Aksi halde bu topluluklar cemialar olarak kalacak veya imparatorluk içerisinde farklı camialar olarak yaşayacaklardır.

Gökalp'in milli dayanışma anlayışında medeni ahlak ve vatani ahlak kavramları önemli bir yer tutar. Özellikle vatani ahlak, Gökalp için milli

dayanışmanın temelidir. Gökalp İngilizlerin hâkim oldukları yerlerde sömürge halklara ve savaş esirlerine yaptıkları muameleyi dikkate alarak medeni ahlaklarını çok düşük bulur. Ancak İngilizlerin vatani ahlaklarının Türklerden daha yüksek olduğunu ve kendisinin de Türklerde medeni ahlak yerine vatani ahlakın yüksek olmasını tercih edeceğini belirtir (Gökalp, 2020: 88). Çünkü Gökalp'e göre milli dayanışmanın güçlenmesi, vatani ahlakın yükselmesine bağlıdır. Vatani ahlak, sevgilerimizin vatan dairesinde yoğunlaşmasını; medeni ahlak ise millet ve ümmet sınırlarını aşarak bütün insanlık alemine yayılmasını arzu eder (Gökalp, 2020: 91).

Gökalp'e göre, milli dayanışmanın güçlenmesi için vatani ve medeni ahlakların ardından mesleki ahlakı yükseltmek gerekir. Mesleki ahlak, başka meslek gruplarına serbest olduğu halde yalnız bir meslek grubuna yasak olan uygulamaları ifade eder. Bu mesleki yasaklara ilişkin olarak her meslek teşkilatında kendine özgü bir "haysiyet divanı" bulunmalıdır (Gökalp, 2020: 93). Gökalp'in mesleki ahlaka özellikle dikkat çekmesinde Durkheim'in konuya ilişkin düşüncelerinin etkileri görülebilmektedir. Durkheim, *Meslek Ahlakı* adlı eserinde tarih boyunca ahlaki kuralların nasıl kurulduğunu ve bu kuralların cemiyet içerisindeki fertler tarafından uygulanma tarzlarının neler olduğunu inceler (Durkheim, 1986: 3). Durkheim ayrıca, *Toplumsal İşbölümü* adlı eserinde meslek ahlakının toplumsal yaşamda oynadığı önemli role sıklıkla vurgu yapmaktadır (Durkheim, 2023: 24-27). Durkheim bu hususa ders ve konferans notlarında da geniş bir yer vermiştir (Durkheim, 2018: 45-89).

Ziya Gökalp'e göre cemiyetler, aşiret ve devlet olmak üzere iki türlü siyasi zümre teşkil eder. İlkel cemiyetlerde siyasi zümre aşiretlerden oluşur. Aşiretler, yukarıda da belirtildiği gibi, birer "cemia" teşkil ederler. Aşiretlerde kavmin de fertlerin de hukuku yoktur; yalnız klanların hukuku vardır ve bu hukuk kendisini kan davası şeklinde gösterir. Bir cemiyette kan davasının bütün izleri ortadan kalkmış ve kamu otoritesi altında cezalar birleşmişse o cemiyetin aşiretten devlet haline geçtiğine kesin olarak hükmedilebilir (Gökalp, 1992: 213).

Gökalp'e göre devletler kavim devleti, imparatorluklar ve milli devletler olmak üzere üç şekilde görülür. Kavim devleti, halkından ibaret olan kavme ait bir orduya dayanmaktadır. Devletin esasını kavme ait bir halkçılık oluşturur. Hükümet gücünü kavme ait bir dinden, yani kültürden alır. Bu yapıda devlet kavme ait bir dine, kavme ait bir orduya ve kavme ait halk düşüncelerine dayanmaktadır. Gökalp, eski Türklerde kavme örnek olarak Doğu'da Gökbudun ve Batı'da Akbudun olarak adlandırılan hâkim kavmi gösterirken bu kavmin devletin esasını teşkil ettiğini ifade eder. Bunun haricinde Emevi Halifeliği de Gökalp'e göre yalnızca Araplardan oluşan tek

bir kavme ait bir orduya sahip olmasıyla bir kavim devleti niteliği taşımaktadır (Gökalp, 2018b: 292-293).

İmparatorluk devleti, çeşitli kavimlerden toplanmış bir orduya dayanmaktadır. Din ise artık kavim dini değil, ümmet dinidir. Ümmet dininde esas olan kavimleri aşması ve evrensel olmasıdır. Kavim dininde ilah yalnız kendi kavminin koruyucusuyken ümmet dininin ilahı ise bütün alemleri kuşatır. İmparatorluk örgütlenmesinde askeri, iktisadi ve kültürel olarak birden fazla kavim karışım halindedir. Burada kavimlere ait kültürlere değil, kavimlerarası nitelikteki irfan ve edebiyata rağbet gösterilir. Abbasi Halifeliği ve Büyük Selçuklu Devleti Gökalp için birer imparatorluk örneği teşkil etmektedir (Gökalp, 1992: 215).

Milli devletler, askeri teknolojilerdeki ilerlemeler sayesinde Avrupa'daki devletlerin halktan milli ordular oluşturması ve bu orduların derebeylikleri ortadan kaldırmasıyla ortaya çıkmıştır. Milli devletlerin ortaya çıkmasında büyük etkisi olan unsurlardan biri de matbaanın icadı olmuştur. Gazetelerin çıkarılmaya başlamasıyla halkın duyguları da uyanmaya başlamıştır. Bu dönemde gazeteler halka hitap ederken milli duyguları harekete geçirmeye çalışmıştır. Ayrıca toplumsal iş bölümünün güçlenmesi kolektif vicdanın yanında meslek vicdanını ve uzmanlaşma ruhunu uyandırmıştır. Bunun sonucunda bireysel şahsiyetlerin ortaya çıkmasıyla saltanatın başına buyrukluğu ve ümmet ruhunun gelenekçi ve fıkıhçı nitelikleri ruhlara ağır gelmeye başlamış; bilimin eleştiriye, siyasetin ise kontrole tabi olmasına gerek duyulmuştur. İmparatorluklardan milli devletlere geçiş sürecine özellikle dört unsur kaynaklık etmiştir. Bu unsurlardan birincisi, askerlik hizmetinin genelleştirilmesi ve ordunun millileştirilmesidir. İkincisi, meşrutiyettir. Üçüncüsü basın serbestliğidir. Dördüncüsü ise eğitimin genelleştirilmesidir (Gökalp, 2018b: 295).

2. Türk Devlet Geleneği ve Teşkilatı

Gökalp'in Türk milli devleti hakkındaki düşüncelerini analiz edebilmek için öncelikle Türk devletinin oluşumu hakkındaki görüşlerine bakmakta yarar bulunmaktadır. Gökalp, Türk cemiyetinin başlangıçta bir boydan ibaret olduğunu ifade eder. Boyun reisliğinde bulunan kişiye “tudun” denmiştir. Çeşitli boylar bir araya geldiğinde “il” oluşmuştur. İlin reisine “yabgu” denmiştir. Daha sonra farklı illerin birleşmesiyle bir “hakanlık” meydana gelmiştir. Bazı zamanlarda bütün hakanlar birleşerek Türklerin toplamından ibaret olan bir “ilhanlık” haline gelmişlerdir. Bu tarz dönemlerde hakanlar bir ilhanın vassalları hükmüne girmişlerdir (Gökalp, 2022a: 329-330). Gökalp, Türklerde ilk ilhanlık örneğini teşkil eden kişinin Mete olduğunu ifade etmiştir. Mete, uzun süren bir yabguluk döneminden sonra Kore'den Volga

boyuna kadar bütün Güney Sibiry'a'yı fethederek bu sahadaki bütün Türkleri birleştiren bir ilhanlık meydana getirmiştir (Gökalp, 2023: 248).

2.1. Türklerde Devletli Topluma Geçiş

Daha önce belirtildiği gibi, Gökalp'e göre devletin aşiretten temel farkı, aşiret kavgalarını bitirerek bünyesindeki her ferdi kapsayan genel bir kanuni çerçeve ortaya koymasıdır. Gökalp, eski Türklerdeki kanunname örneklerine ulaşamadığı için bu hususta Çingiz Han yasasını örnek gösterir. Çingiz Han yasası, eski kan davası hakkını kaldırarak onun yerine hükümet başkanı namına ve onun emriyle icra edilen gerçek cezayı getirmiştir. Gökalp, bu durumdan yaptığı çıkarımla Türklerde ceza mekanizmasının kamu hukuku bünyesinde işlediğini belirtmektedir. Dolayısıyla Türklerde bireyin canı, malı ve ırzını korumak hükümetin görevi olarak kabul edilmiştir (Gökalp, 2022a: 337-338).

Türklerde il şeklindeki devletin töre adı verilen geleneksel bir hukuku bulunmaktaydı. Töre, örf ve adetler, aşiret yapısından devletli bir duruma geçiş sürecinde önemli roller üstlenmekteydi. Gökalp, bu sebeple özellikle Türk devlet geleneği içerisinde bu kavramları dikkatli bir biçimde inceleme gereği duymuştur.

Gökalp, töre kelimesinin yazılmış kanunlar ve yazılmamış teamüllerden müteşekkil olduğunu, hukuki törenin haricinde dini ve ahlaki törelerin de bulunduğunu, bu sebeple Türk töresinin eski Türklere atalarından kalan bütün kaidelerin toplamı şeklinde tanımlanabileceğini ifade etmiştir. Gökalp ayrıca, "Türk" kelimesinin "töre" kelimesinden çıktığını belirtmiştir (Gökalp, 2022b: 21). Ancak bu etimolojik çıkarım, şahsi bir görüş olarak belirtilmiştir.

Gökalp, Türklerin İslamiyet öncesinde kendilerini diğer halklardan ayırırken dil ve din olmak üzere iki temel ölçütü gözettiklerini ifade etmektedir. Türkler, Türkçeden ayrı bir dil konuşanlara "sumlım" adını vermiştir. Gökalp, bu sözcüğün *Divanü Lügat-it Türk*'te "sumlım tat" olarak yer aldığını, anlamının "asla Türkçe bilmeyen İranlı" olduğunu ve Türkçe bilmeyenlere "sumlım" adının verildiğini ifade etmektedir (Gökalp, 2022b: 22). Dolayısıyla Türklerin aynı coğrafyada yaşayıp farklı diller konuşan farklı kavimleri genel itibariyle "sumlım" olarak nitelendirmişlerdir. "Tat" kavramı ise dil olarak değil, din ve törece farklılık arz eden kavimlere yönelik bir adlandırmadır (Gökalp, 2022b: 23).

Gökalp, 1923 yılında yayımlanan *Türk Töresi* adlı kitabında incelemek istediği konunun İslamiyet'ten evvelki Türklerin dini ve hukuki töreleri olduğunu ifade etmektedir. Gökalp'e göre Türkler önce uzak şark medeniyetine dahil olmuştur. İslamiyet'in kabulüyle uzak şark medeniyeti

bırakılarak şark medeniyetine dahil olunmuştur. Türkler Tanzimat'tan itibaren ise garp medeniyetine girmeye çalışmışlardır (Gökalp, 2022b: 31).

Gökalp, Türklerin dini ve hukuki törelerini ilk olarak uzak şark medeniyetiyle ilişkilendirerek ortaya koyar. Türklerde birçok geleneğin Şamanizm'in (Tsin) dayandığı dörtlü kategoriyle benzeştiğini gösteren Gökalp, Şamanizm'in kabul ve ritüellerinin Türkler ve Çinliler arasında nasıl farklılaştığını da izah eder. Bu dörtlü kategori Türklerde yer-su (gök han, kızıl han, ak han, kara han), mevsim (ilkbahar, yaz, sonbahar, kış), unsurlar (ağaç, ateş demir, su) ve dört hayvanı (koyun, horoz, köpek, domuz) ifade eder (Gökalp, 2022b: 40). Bu durum, Türklerin yaşadıkları doğanın unsurları ile büyük ölçüde bütüncül bir ontolojik bağ kurduklarını göstermektedir.

Gökalp, örf kavramını açıklamaya öncelikle örf ve âdet kavramları arasındaki farkı izah etmekle başlar. Gökalp, bazı adetlerin örf, bazı örflerin ise adet olabileceğini fakat her örfün adet, her adetin örf olamayacağını belirtir. Adetler geçmişten kalma sosyal kanunlardır. Halk tarafından geçerliliği kabul edilen adet ve bidatler örfün içindeyken, geçerli kabul edilmeyenler örfün dışındadır. Örf, yalnızca birtakım toplumsal kuralları ifade etmez. Gökalp'e göre örf, toplumsal vicdanın teklif ettiği ülküsel kurallardır. Toplum, belirlediği bu makama ulaşmaya çalışır (Gökalp, 2019: 381). Gökalp, Türk kelimesinin "törelî" manasına geldiğini ifade etmiştir. Töresiz olan kavimlere ise Türkler tarafından tat ve tatar adları verilmiştir. Tatlar, Türk medeniyetinin haricinde yaşayan yabancı milletleri ifade etmektedir. Bu yabancı milletler arasında Tacikler ve Farsiler gibi unsurlar bulunmaktadır. Tatarlar ise Türk medeniyeti içerisinde yaşadıkları halde aşiret adetlerini korumuş olan Moğollar ve Tunguzlardan oluşmaktadır (Gökalp, 2022a: 338).

2.2. Türklerde Devlet Teşkilatlanması: İl Sistemi

İl kelimesinin *Divanü Lugat-it Türk*'te "vilayet" ve "iki bey arasındaki barışıklık" anlamında kullanıldığı bilinmektedir (Mahmud, 2021: 48-49). Gökalp de il kelimesinin eski Türklerde bir "sulh dini" olarak karşılık bulduğunu belirtmektedir. Bu dinde kavim dinlerinin ilahlarına üstünlük sağlamış bulunan daha büyük bir ilah belirmiş ve boylar arasındaki akınlar ile soylar arasındaki kan davalarını yasaklamıştır. Böylelikle bu sulh dinini kabul edenler, il dairesine girmiştir (Gökalp, 2022a: 334). Gökalp, Türk devletinin oluşumunu bir sınıf çatışmasıyla değil, siyasal birimlerin büyük ölçüde evrimsel bir anlayışla ve dayanışma arzusuyla bir araya gelmeleriyle açıklamaktadır.

Gökalp'e göre Türk ili genel olarak üç tipe indirgenebilir. İlk olarak "küçük il", dört boyun birleşmesinden oluşmaktadır. İkinci olarak "orta il",

iki küçük ilin birleşmesinden oluşmaktadır. Ve son olarak “büyük il”, iki orta ilin birleşmesinden oluşmaktadır. Küçük İl, Gökalp’ın “küçük natürizm” adını verdiği bir dini sisteme dayanmaktadır. Türkler boy devrinde benimsediği totemizmden küçük il sistemine geçerken aynı zamanda küçük natürizmi benimseyerek dörtlü bir sistemi kabul etmişlerdir. Bu dörtlü sistemde gök, kırmızı, ak ve kara renkleriyle yönlerin manevi boyutlarına işaret edilmiştir. Küçük natürizm, ilk olarak Tsin (Tuhsin) Türklerinde görülmektedir (Gökalp, 2022a: 341). Tsinler, M.Ö. 247 yılında Tsin-She Huang-ti liderliğinde bütün Çin derebeylerini ortadan kaldırmış ve Çin’de merkezi bir imparatorluk kurmuştur (Gökalp, 2023: 184).

Orta il, sekiz boydan, yani iki küçük ilden oluşan sosyal birliktir. Bu sekizli tasnif, Moğol İmparatorluğu kurulmadan önce Moğolistan coğrafyasında yaşamış Naymanların adında görülmektedir. Nayman, Moğolcada sekiz anlamına gelmektedir. Orta il ayrıca Gökalp’ın orta natürizm adını verdiği bir dini sisteme dayanmaktadır. Orta natürizmde iki takım halinde ilahlar bulunur. Birinci takımda Güneş, Ay ve Yıldız gibi semavi tanrılar bulunur ve bu tanrılara Gün Han, Ay Han ve Yıldız Han denir. İkinci takımda ise Gök, Dağ, Deniz gibi yer-sulardır. Bunlara da Gök Han, Dağ Han ve Deniz Han isimleri verilir. Saydığımız ilk takım, Oğuz ilinin sağ kolu olan Boz Oklardan üç büyük boyu (Doğanlı, Kartallı ve Tavşanlı) ifade eder. İkinci takım ise Oğuz ilinin sol kolu olan Üç Oklara mensup üç büyük boyu (Sungurlu, Uç Kuşlu, Çağrılı) sembolize eder (Gökalp, 2022a: 346-347).

Büyük il, sol kolunda sekiz boy ve sağ kolunda dokuz boy olmak üzere toplam on yedi boydan oluşur. Sol koldaki sekiz boy sekiz yönü temsil eder. Orta il tipinde soy yedinci göbeğe kadar çıkmaktadır. “Yedi yabancıdan kız almak” gibi ifadeler bu düşünceye dayanmaktadır. Büyük il tipinde ise soy dokuzuncu göbeğe kadar çıkmaktadır. Dokuz sayısı özellikle Altay Türklerinde ve Yakutlarda kutsal kabul edilir. Örneğin Altay Türklerine göre yaratılışın başlangıcında yeryüzünün ortasında dokuz dallı bir çam ağacı yaratılmıştır. Her dalın altında ise birer adam yaratılmıştır. Bu Dokuz Atalar, dokuz büyük uruğun dedeleri olarak kabul edilir (Gökalp, 2022a: 352).

Gökalp, yukarıda bahsedilen il şeklinde teşkilatlanmanın küçük ilden en büyük ile kadar bütün tiplerinde başlangıçta eşitliğin hâkim olduğunu ve bu durumun ilkel bir demokrasi meydana getirdiğini ifade etmektedir (Gökalp, 2023: 201-202). Gökalp’e göre Türk cemiyeti, totemizm devrinde demokratiktir. Totem; klan, aşiret veya ilin kamusal vicdanının sembolüdür. Totemizmde siyasal iktidar, kamusal vicdana aittir. Bu siyasal iktidar toplumsal vicdanda bulunduğu sürece cemiyet, cumhurî bir demokrasidir. Gökalp, “İl mi yaman bey mi yaman” atasözünün de bu demokrasi devrini gösterdiğini söylemektedir (Gökalp, 2023: 202-203).

Bir il, başka bir il tarafından gasp edildiğinde “sulda” (imperium) mahiyetine girmektedir. Mağlup olanlar, galip gelene tabiiyeti kabul etmeye mecbur kalırlar. Mağlup kavim, ancak hâkim kavim karşısında galibiyet aldığımda bağımsızlığına kavuşabilir. Bir kavmin başka bir kavmin tâbiyeti altına girmesinin savaş haricindeki diğeryolu ise “potlaç”tır. Potlaç, eski Türklerde “şölen” olarak bilinen son derece israflı bir ziyafettir (Gökalp, 2023: 203). Gökalp'e göre Türk cemiyeti, totemizm döneminde sahip olduğu demokratik yapıdan “potlaç” adı verilen meydan okuyucu ziyafetler yoluyla aristokratik ve emperyalist bir cemiyet haline gelmiştir (Gökalp, 2023: 202).

Potlaç türü ziyafetler, devletin toplumsal refahın korunup geliştirilmesindeki rolü açısından da değerlendirilebilir. Zira büyük ziyafetler aynı zamanda eski Türklerde hükümdarın halkın iâşesi hususunda sorumluluk taşıdığını göstermektedir. Halka karşı iktisadi sorumluluklarını yerine getiremeyen bir siyasi lider, halkın üzerindeki siyasi iktidarını kaybederdi. Bu durumun Türklerde hükümdarın iktisadi alandaki konumunun şekillenmesine etki ettiği görülmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Gökalp, Türklerin yaradılıştan devletçi olduklarını ve bu nedenle bütün büyük yeniliklere devletin ön ayak olmasını beklediklerini belirtir (Gökalp, 2023: 362).

Gökalp yukarıda bahsedildiği şekliyle Türklerdeki siyasi teşkilatın özelliklerini ifade ederek, Türk devletinin siyasi ve toplumsal örgütlenmesinin esaslarını ortaya koymaktadır. Gökalp, yeni kurulan milli Türk devletinin tetkiki sürecinde de bu esaslar üzerinden yaptığı çıkarımlarla düşüncelerinin ufkuna giden yolun taşlarını döşemektedir.

3. Milli Türk Devleti ve Korporatif Devlet Anlayışı

Gökalp, en eski zamanlarda Türklerin çobanlık esasına dayalı bir göçebe hayatı yaşadıklarını ifade eder. Gökalp, eski Türklerde hayvancılığın en önemli servet kaynaklarından biri olduğunu belirtmektedir. Türkler hayvancılıkla uğraştıkları vakit israftan kaçınmışlar ve hayvanların her türlü dokusundan Türklere özgü bir zanaat ürünü yapmışlardır. Türkler aynı zamanda ticaretle uğraşmışlar ve bu üretim ve ticaret sürecinde zenginleşebilmişlerdir (Gökalp, 2020: 181-182). Türklerin yaşam tarzında Gökalp'in dikkatini celbeden diğeryol ise dayanışmacı yapılarıdır. Gökalp, Türklerdeki bu dayanışmacı ruhun yeni kurulan Türk devletinin iktisadi ve toplumsal yapı taşlarından biri olması gerektiğini düşünmüş ve milli Türk devleti için ortaya koyduğu iktisadi ve toplumsal örgütlenme modelini bu çerçevede şekillendirmiştir.

3.1. Milli Türk Devletinde Dayanışma

Türklerin toplumsal ve iktisadi yaşamlarında dayanışma önemli bir yer tutmuştur. Gökalp özellikle boy yaşamında kendisini gösteren dört çeşit dayanışmaya dikkat çeker. Bu dayanışma türleri siyasi, ahlaki, dini ve iktisadi dayanışma olarak ifade edilmiştir (Gökalp, 2023: 274-275). Gökalp'e göre eski Türklerde devlet, iktisadi bir esasa dayanmaktaydı. Hükümdar, milleti beslemekle ve yedirip giydirmekle mükellefti. Bu anlayışla, Türk hakanına “yedirip içiren, yaşatan” anlamında “ilterez” denmiştir (Gökalp, 2023: 361-362). Türklerde hükümdarlar tarafından israf boyutuna ulaşan büyük şölen ve ziyafetleri de Gökalp, Türklerin dayanışmacılığına ve mülkiyetin gerçekte halka ait olduğunu benimsemelerine yormaktadır (Gökalp, 2020: 182).

Gökalp, Türklerin hürriyet ve bağımsızlığı sevdikleri için katılımcı olamayacaklarını fakat eşitlikçi oldukları için de ferdiyetçi de kalamayacaklarını ifade etmektedir. Ona göre Türk kültürüne en uygun sistem “solidarizm”, yani “dayanışmacılık”tır. Gökalp, ferdi mülkiyetin sosyal dayanışmaya hizmet etmek şartıyla yasal olabileceğini dile getirmiştir. Gökalp'e göre ferdi mülkiyet gibi sosyal mülkiyetin varlığı da elzendir. Cemiyetin bir fedakarlığı ya da zahmetiyle ortaya çıkan ve fertlerin emeğinden kaynaklanmayan kazanç cemiyete aittir. Gökalp, fertlerin bu kazançları kendilerine ayırmasının yasal olmayacağını, fazla kazançların cemiyet adına toplanmasıyla elde edilecek gelirin fabrika, tesis ve çiftlik gibi yeni yatırımların sermayesi olacağını ifade etmektedir (Gökalp, 2020: 182).

Gökalp, Türkiye'ye özgü bir dayanışmacılık tesis etmeye çabalarken yüzeysel bir senteze yönelmemiştir. Gökalp'in formülünde Türk kültürü, İslam tasavvufu ve Avrupa korporatizminin birbiriyle uyumlu yönlerinin bir arada bulunduğu bir model yer almaktadır. Dolayısıyla Gökalp için Türklük, İslamiyet ve Çağdaşlaşma kavramları onun milli mefkureye dayanan ve milli kültür ve medeniyeti milli mefkurenin itici gücüyle şaha kaldırmaya odaklanan düşüncesinin sac ayaklarını oluşturmaktadır.

Korporatizm, somut ve genel bir kavram olarak bireye yer verilmeyen bir anlayıştır. Birey, toplum ve devlet içinde yerine getirdiği fonksiyonlar nispetinde bir değere sahiptir. Birey için önemli olan hakları değil, ödevleridir. Bireylerin tamamının kanun önünde eşitliği anlamsızdır. Yerine getirdikleri fonksiyonların değerine göre bireyler belli bir tasnife tabi tutulmaktadır (Göze, 1968: 9-13). Korporatif devlet modellerinde devletin piyasaya müdahalesi ve piyasa aktörleri arasındaki ilişkileri biçimlendirme rolü ön plandadır. Bireyler arasındaki fonksiyonel farklılıklar, siyasi temsil sistemini doğrudan etkilemektedir. Özetle korporatif devlet, sosyal açıdan doğrudan bireylere değil toplumsal kuruluşlara dayanan, ekonomik açıdan korporatif bir anlayışın hâkim olduğu, siyasi açıdan korporatif bir temsil

sistemine dayanan, hukuki açıdan ise otoriter ve totaliter bir yapıya sahip olan bir devlet olarak tarif edilebilir (Göze, 1968: 5).

Gökalp'in İslamiyet hakkındaki görüşleri, büyük ölçüde ahlakçı bir tasavvufa dayanmaktadır. Tasavvuf anlayışındaki kişinin kendi nefsinin aşıp Tanrı'nın sonsuzluğuna katılması düşüncesi, Gökalp'in zihninde İslam ile korporatif devlet arasındaki uyumda kritik bir öneme sahip görünmektedir. Zira bireyin dayanışmacı bir kimlik kazanabilmesi için öncelikle ruhundaki bencil arzu ve isteklerin yerini birlik, beraberlik ve toplumsal uzlaşma isteklerinin alması gerekmektedir.

Gökalp'in çağdaşlaşmadan anladığı ise, Batı'nın bilimsel ve teknolojik başarıları ve Durkheim'in yukarıda belirtilen dayanışmacı/solidarist korporatizmidir (Parla, 2021: 80). Gökalp, benimsediği bu model ile kapitalist üretim biçimlerini benimsemiş, davranışlarına tasavvufi bir ahlak ile şekil vermiş ve bütün bunları Türk milli kültürü üzerine tesis etmiş bir millet tahayyül etmektedir. Gökalp, bu görüşleriyle Türklük, İslamiyet ve Batıcılık fikirlerinin esasında birbirleriyle çelişme halinde olduğunu savunan diğer görüşlerden ayrılmaktadır. Gökalp'e göre Türk milli kültürü, İslam'ın tasavvufi-ahlaki boyutu ve Batıcılık olarak sayabileceğimiz bu üç temel unsur, kendi kabul ettiği şekliyle milli dayanışma ve atılımları besleyecek bir tutarlılık arz etmektedir.

Gökalp, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin milli uyanışını ve medeni yükselişini en hızlı ve en sağlıklı şekilde gerçekleştirebilmesini istemektedir. Gökalp, bu isteğinin gerçekleşebilmesi için düşüncede ve eylemde bir sıçrayışın yapılabileceğini, Türk milletinin de bu kabiliyete sahip olduğunu hemen her fırsatta dile getirmektedir. Gökalp'e göre milletin sıkıntılı zamanlarını bir yükseliş ve sıçrayış vesilesi kılabilmesi, "mefkûre" ile mümkündür.

3.2. Milli Türk Devletinin Yükseliş Sırrı: Mefkûre

Mefkure kavramı, Gökalp'in devlet anlayışını şekillendiren önemli kavramlardan bir başkasıdır. Arapça bir kelime köküne (fıkr) sahip olmakla birlikte 20. yüzyıl başında Ziya Gökalp tarafından Türkçe içerisinde türetilmiştir. Arapça "fıkr", yani "düşünmek" kelimesinden türetilen mefkure sözcüğü, Gökalp tarafından "ideal" (ülkü) karşılığı olarak kullanılmıştır.

Gökalp, mefkure ve millet ilişkisini, bir tohumun filizlenmesine benzetir. Bir tohumun filizlenmesi için nasıl belirli biyolojik süreçler gerekliyse, bir milletin de doğup şekillenmesi için bir mefkure gereklidir. Gökalp'e göre bir millet büyük felaketlere uğradığında umurun ruhunda yalnızca milli bir şahsiyet yaşar. Böyle bir durumda bireyler yalnızca milletlerinin istiklalini

düşünürler. Bu amaçla ortaya çıkan duygu ve düşüncelerin bütünü Gökalp mefkure olarak tanımlar (Gökalp, 2018: 53-54). Mefkure, Gökalp için milli bilincin oluşması, gelişmesi ve büyük gelişmeler gösterebilmesi için gerekli bir unsurdur.

Gökalp'e göre bir millet tehlike altında olduğunda onu fertler değil, bizzat millet kurtarır. Millet, fertlerine bir mefkure suretinde tecelli eder. Böylelikle ortaya çıkan mefkure bencil bireylere fedakârlık, korkaklara kahramanlık verir. Fertlerin ruhunda oluşan bu mefkure, zor zamanlar aşıldığında yok olmaz, millete benimsediği istikamette devamlı bir hareket gücü verir. Gökalp'e göre böylesine diriltici bir etkisi olan mefkureye sahip olan devletler ölümsüzdür (Gökalp, 2018: 55-56).

Mefkure, sahip olduğu gücü “icaz” ve “teyit” olmak üzere iki şekilde gösterir. İcaz, “aciz bırakma, acze düşürme, şaşırma” anlamlarına gelmektedir (Püsküllüoğlu, 1977: 167). İcaz, mefkurenin ruhlara doğrudan doğruya tecelli etmesini ifade eder. Teyit ise “kuvvetlendirme, sağlamlaştırma” anlamlarına gelir (Püsküllüoğlu, 1977: 490). Teyit, icazın bir neticesi olarak başlangıçta örf suretinde ortaya çıkar ve oluştuktan sonra kanun şeklini alır. Gökalp millette mefkurenin tecellisini, çocukta benliğin oluşmasına benzetir. Millet benliğini ancak büyük felaketlerle karşılaştığında hissedebilir. Millette bu ruh oluştuğunda o millet kim olduğunu, nereden geldiğini, nereye gideceğini ve nasıl bir tarihsel vazife ifa edeceğini sezer ve anlar (Gökalp, 2018: 58). Mefkure böylelikle milli bilinci oluşturup geliştirdiği gibi onun yönünü de tayin etmiş olur.

Gökalp, mefkure kavramının salt hayal, gaye, ideal veya dilek olarak ifade edilmesine karşı çıkar. Ona göre mefkure, bir millet tarafından geçmişte büyük bir buhran zamanında gerçekten yaşanmış bir ruh hali ve zihni bir mevcudiyettir. Mefkure bir hayal ya da amaç değildir (Gökalp, 2018a: 59). Bu düşüncesiyle Gökalp'in, kavramlara kendi düşünce sisteminde atfettiği anlamlarla onları yeniden şekillendirdiği tekrar görülebilmektedir.

Sonuç

Ziya Gökalp, Türk toplumuna dair düşüncelerini ortaya koyarken Türklerin içinde bulunduğu tarihsel koşulları, tarih boyunca münasebet kurdukları medeniyet dairelerini ve milli benliklerini oluşturan esas unsurları göz önünde bulundurmaya azami gayret göstermiştir. Yaşadığı dönemde Batı'nın medeniyet bakımından üstünlüğünün farkında olmakla birlikte koşulsuz şartsız bir Batılılaşma fikrine karşı çıkmıştır. Onun düşüncelerinin esas dayanağını milli kültüre ait unsurlar belirlemiştir. Dolayısıyla Türk toplumunda benimsenen kültürel esasları, dinsel unsurları ve ihtiyaç duyulan medeni

gelişim süreçlerini bir arada ve birbirleriyle uyum gösterecek şekilde bir senteze tabi tutmayı amaçlamıştır.

Gökalp'in düşüncelerinde hedeflediği sentez bakımından devlet düşüncesi belirleyici bir konumda görünmemektedir. Onun devlet düşüncesi, tarih boyunca evrimsel olarak şekillenen kültür ve medeniyetlerin kabulleriyle belirlenen siyasal bir mekanizmanın oluşturulması sürecini vurgular. Devlet böyle bir ihtiyaca karşılık ortaya çıkmış bir makine olarak görülür.

Gökalp için devlet kavramı insanlığın yalnızca son 500 yıllık yaşamında kendisini göstermiş olan “modern devlet” kavramını aşmaktadır. Modern devlet, devletin ancak belirli bir zaman ve mekânda, belirli siyasal ve toplumsal koşullarda kendisini göstermiş bir türü olabilir. Devlet olgusu ise binlerce yıl öncesine kadar giden bir geçmişe sahiptir. Devlet, toplumların kendi kültürel dinamiklerinden aldığı tohumlarla kendi koşulları içerisinde filizlendiği evrimsel bir sürecin ürünüdür. Devlet kendi başına belirleyici değildir, kendi yönünü tayin edemez. Devlet ancak toplumdaki siyasi gücün yön tayin etmesi ve irade göstermesiyle harekete geçebilir. Dolayısıyla devletin oluşumu, gelişimi ve eyleme geçirilmesinde en büyük etken, kültürdür.

Gökalp'in devlete attığı bu ikincil konuma karşılık devlet, kültür ve medeniyetin korunması ve sürdürülmesinde asli bir görev üstlendiğinden onun tekâmül ettirilmesi de oldukça önemlidir. Zira tarihte birçok kültürün devletsiz kalmaları nedeniyle yok olmaya yüz tuttuğu ve dağıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Gökalp'in devleti makine veya araç olarak görmesi, devletin önemsizliği ya da gereksizliği gibi bir sonuca varmamaktadır. Devlet, klan ve aşiret örgütlenmelerinden başlayarak çeşitli biçimlerde kendisini gösteren siyasal örgütlenme tarzlarının toplumsal ve hukuksal dönüşümleri neticesinde ortaya çıkmış bir teşkilattır. Dolayısıyla Gökalp için bir devlet formunda olmasa dahi toplumsal örgütlenmelerin çeşitli biçimlerde siyasal olarak teşkilatlanması zorunludur.

Gökalp, devlet tanımı ve kavramsallaştırmasını özellikle Batı'da yaygınlıkla kabul görmüş olan, devletin *toprak, insan ve iktidar* unsurlarından meydana gelen siyasal bir birlik olduğu düşüncesine⁴ dayandırmamaktadır. Gökalp, devletin oluşumunda insan, iktidar, aşiretler üstü bir yasa ve kültür gibi unsurlara öncelik vermektedir. Ancak bu unsurlar arasında toprağı saymamaktadır. Gökalp'in bu husustaki duruşu, Durkheim'in *Sosyoloji*

---

⁴ Bahsi geçen devlet tanımlarına ilişkin açıklamalar için bkz. Güler, 2023.

Dersleri adlı derleme eserinde konuya ilişkin olarak belirttiği düşüncelerine paraleldir.⁵

Gökalp için kültür, medeniyetin oluşumu ve gelişimi için ihtiyaç duyulan zemini tesis eden zorunlu bir unsurdur. Gelişmiş bir kültür, gelişmiş bir medeniyetin kurulmasının ön koşuludur. Ancak medeniyetteki gelişmenin hızının da kontrol altında tutulması, kültürce özümsememiş medeniyet unsurlarının toplum bünyesine katılmasına itidalle yaklaşılması gerekmektedir.

Gökalp yukarıda belirtilen hususları göz önünde bulundurarak; Türk milli kültüründe milli vicdan, dayanışma, töre ve bağımsızlık gibi kavramları asli unsurlar olarak belirlemiştir. Gökalp, İslam dininin ahlakçı ve tasavvufi boyutlarını düşüncesine eklemeyi uygun görmüştür. Batı medeniyetinden ise bilim ve teknolojik ilerlemelerin bu bütüne hassasiyetle dahil edilmesinin gereğini vurgulamıştır. Büyük ölçüde istiklal mücadelesinin ortasında şekillendirdiği bu düşüncelerini, mefkûre kavramıyla destekleyerek bu kavramı yeni Türk devletinin siyasal ve toplumsal kurumlarının şahlanmasının ve Türk toplumunun uyanışının ifadesi olarak kurgulamıştır.

Gökalp, yeni kurulan Cumhuriyetin dayanışmacılığı bütün iktisadi alanlarda benimsemesi gerektiğini ifade etmiş, bu çabanın mesleki ahlak ile güçlendirilmesi kanaatini vurgulamıştır. Gökalp böylelikle milli şuurun dayanışma ve yükselme iştahıyla pekişeceğini, iktisadi hayatta her bireyi kapsayan bir gelişim sürecine girileceğini ve ahlaki değerlere gösterilen bağlılıkla bu yükselişin süreklilik kazanarak Türk medeniyetinin muasır medeniyetler seviyesine çıkarılabileceğini öngörmüştür.

Kaynakça

Binark, İsmet ve Nejat Sefercioğlu (1971), *Doğumunun 95. Yıldönümü Münasebetiyle Ziya Gökalp Bibliyografyası*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları).

Çalen, Mehmet Kaan (2016), ““Yeni Hayat”tan “Millî Hayat”a, İntihardan Terkibe Ziya Gökalp”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16 (2), s. 225-235.

Durkheim, Emile (1986), *Meslek Ahlakı (3. baskı)*, (Çev. Mehmet Karasan), (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi).

---

⁵ Durkheim'in bu eseri, ölümünden sonra 1950 yılında dünyada ilk olarak Hüseyin Nail Kubalı tarafından yayımlanmıştır. Dolayısıyla Gökalp'in bu eseri okuma imkânı olmamıştır. Durkheim de toprak unsuruna öncelikli bir rol atfetmemiş, toprak unsurunun devletin oluşumunda zorunlu olduğu düşüncesinin oldukça yeni olduğunu ifade etmiştir (Durkheim, 2018: 92).

- Durkheim, Emile (2018), *Sosyoloji Dersleri (6. baskı)*, (Çev. Ali Berktaş), (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Durkheim, Emile (2023), *Toplumsal İşbölümü (4. baskı)*, (Çev. Özer Ozankaya), (İstanbul: Cem Yayınevi).
- Duru, Kazım Nazmi (1975), *Ziya Gökalp*, (İstanbul: MEB Yayınları).
- Gökalp, Ziya (1972), *Hars ve Medeniyet*, (Ankara: İş Matbaacılık).
- Gökalp, Ziya (1992), *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, (İstanbul: MEB Yayınları).
- Gökalp, Ziya (2018a), *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, (İstanbul: Karbon Kitaplar).
- Gökalp, Ziya (2018b), *Yeni Mecmua Yazıları*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat).
- Gökalp, Ziya (2019), “Örf Nedir? -İctimai Usul-ı Fıkıh Meselesi Münasebetiyle-”, Danış, İlhami, Mustafa Göleç, Ömer Faruk Köse (Der.), *İslam Mecmuası (1914-1918)*, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları): 378-381.
- Gökalp, Ziya (2020), *Türkçülüğün Esasları*, (Ankara: Panama Yayıncılık).
- Gökalp, Ziya (2022a), *Küçük Mecmua Yazıları (2. baskı)*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat).
- Gökalp, Ziya (2022b), *Türk Töresi (8. baskı)*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat).
- Gökalp, Ziya (2023), *Türk Medeniyeti Tarihi (2. baskı)*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat).
- Göze, Ayferi (1968), *Korporatif Devlet*, (İstanbul: Fakülteler Matbaası).
- Güler, Birgül Ayman (2023), *Devlet Bilimi: Göçebe ve Yerleşik Devlet (1. baskı)*, (Ankara: İmge Kitabevi).
- Kadri, Hüseyin Kazım (2018), *Ziya Gökalp'in Tenkidi (2. baskı)*, (İstanbul: Dergâh Yayınları).
- Mahmud, Kaşgarlı (2021), *Divanü Lûgat-it Türk*, (Çev. Besim Atalay), (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları).
- Örfi, Safvet (2017), *Ziya Gökalp ve Mefkure*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat).
- Parla, Taha (2021), *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm (2. baskı)*, (İstanbul: Metis Yayınları).
- Püsküllüoğlu, Ali (1977), *Osmanlıca Türkçe Sözlük (1. baskı)*, (İstanbul: Bilgi Yayınları).

Tütengil, Cavit Orhan (1949), *Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, (İstanbul: Berksoy Matbaası).

Ülken, Hilmi Ziya (2007), *Ziya Gökalp*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları).

Extended Abstract

Ziya Gökalp has been seen as an important reference in Turkey, especially with his works on political and social issues. In many evaluations and criticisms written about him, it has not been neglected to emphasize the importance of Gökalp in this field. Being aware of the fact that the society he was in was at a very critical threshold in terms of the historical process he lived, Gökalp shaped his thoughts on the axis of searching for a way out. For Gökalp, this turbulent period is also a historical opportunity for the awakening of Turkish society. As a matter of fact, this situation can be clearly seen in his writings on the concept of "ideal" (mefkûre) that he put forward.

Gökalp's acceptance of the state is that the state is an instrument of the political institution. The state is a structure that cannot act on its own. The direction and nature of the movement of the state is determined by the elements of politics, culture and civilization to which it is affiliated. Therefore, Gökalp does not have a view that prioritizes the state to society. Gökalp considers social institutions in a position to affect politics and the state with their historical development.

In line with the above-mentioned views, Gökalp's views on the Turkish state tradition and organization were determined by Turkish culture, Turkish civilization and Turkish administrative structures that have manifested themselves in many types of political organizations in the historical process. Gökalp thought that Turks could not be individualistic enough to be liberal in terms of their cultural elements and lifestyles, and that they could not lead a communal life enough to renounce their freedom and independence. Gökalp draws attention to the fact that social solidarity has had an important place in Turks since the earliest Turkish political organizations. For this reason, he emphasized that the most suitable system for Turks is solidarist corporatism. Gökalp's idea remained valid for the newly established Republic of Turkey, and he stated that there should be a corporate structure in the political and economic organization of the state, which envisages cooperation, not conflict, between classes.

Gökalp's thought, especially regarding the Turkism movement, has a rich integrity in terms of social sciences. His view of the concept of the state and the Turkish state tradition and organization is also considered as an important field of study for studies to be carried out in the field of administration. In this

study, it is aimed to examine Gökalp's ideas about the function, elements and types of the state, his view of the Turkish state tradition and the qualities he thinks the new Turkish state should have. Among Gökalp's works, his articles in *Küçük Mecmua* and *Yeni Mecmua* journals allow us to examine his view of concepts and the general theory of the state, while his books titled *Turkification, Islamization, Modernization, Turkish Tradition, Principles of Turkism* and *History of Turkish Civilization* enable us to understand his thoughts on the Turkish state tradition and organization.

Gökalp does not base his definition and conceptualization of the state on the idea that the state is a political union consisting of land, people and power elements, which is widely accepted especially in the West. Gökalp gives priority to elements such as people, power, a supra-tribal law and culture in the formation of the state. However, it does not count the land among these elements. Gökalp's stance on this issue is parallel to Durkheim's thoughts on the subject, which he stated in his compilation work titled *Sociology Lessons*.

For Gökalp, culture is an essential element that establishes the ground needed for the formation and development of civilization. A developed culture is a prerequisite for the establishment of a developed civilization. However, the speed of development in civilization should be kept under control, and the inclusion of civilization elements that have not been assimilated by culture should be approached with restraint.

Considering the above-mentioned issues; In Turkish national culture, concepts such as national conscience, solidarity, tradition and independence have been determined as essential elements. Gökalp saw fit to incorporate the moralistic and Sufi dimensions of Islam into his thought. From Western civilization, he emphasized the need to include science and technological advances in this whole with precision. Supporting these ideas, which he largely shaped in the middle of the struggle for independence, with the concept of "mefkûre", he constructed this concept as an expression of the rise of the political and social institutions of the new Turkish state and the awakening of Turkish society.

Gökalp stated that the newly established Republic of Turkey should adopt solidarity in all economic fields and emphasized his opinion that this effort should be strengthened with professional ethics. Thus, Gökalp predicted that the national consciousness would be strengthened with the appetite for solidarity and rise, that a development process would be entered that covers every individual in economic life, and that this rise would gain continuity with the commitment shown to moral values and that Turkish civilization would be raised to the level of contemporary civilizations.

